

EENIGE GREPEN UIT DE
GESCHIEDENIS VAN DEVENTER

ot slot van dit hoofdstuk over de bakermat van ons geslacht wil ik mij nog een uitstapje veroorloven op het terrein der Deventer historie in de jaren 1300 - 1590. Ik heb mij n.l. bij het naspeuren der geschiedbronnen onzer familie meermalen afgevraagd, wat die oudste voorzaten zoo al hebben beleefd en doorgemaakt. Er was nog een andere reden om mij in de algemeene geschiedenis te verdiepen, omdat uit deze studie de verklaring moet ontstaan, waarom na 1560 - of meer in het algemeen na het doorwerken der Hervorming - de naam Kortenhorst uit de Deventer geschiedsbladen verdwenen is en de draad van het verhaal weer teruggevonden wordt in het plaatsje Raalte, dat in het tweede hoofdstuk van dit verhaal onze belangstelling vragen zal.

Het zal dan blijken, hoe nauw de opgang en de ondergang van het Katholicisme - waaraan de Kortenhorsten onder alle omstandigheden trouw zijn gebleven - verbonden is geweest aan de maatschappelijke positie van ons geslacht. Ik zal de laatste zijn om te beweren, dat het wereldlijk bestuur der Utrechtsche Bisschoppen in Overijssel steeds een zegen geweest is voor het geestelijk leven der diocesanen. Er is inderdaad meer aanleiding om het tegendeel vol te houden,

Maar evenmin is er eenige aanleiding om den vrijheidsstrijd tegen Spanje voor te stellen als een worsteling om geestelijke vrijheid. Het Katholiek Overijssel, dat ongewettigd politiek tijdens den oorlog tegen Philips en Alva aan de goede zijde wenschte te staan, heeft zijn vaderlandsliefde beloond gezien met een eeuwenlange onderdrukking, zoowel in geestelijk als in politiek, sociaal en economisch opzicht. Ook de geschiedenis van onze familie weet daarvan te spreken.

De staatsinrichting van Overijssel onder het feodale stelsel was - gelijk bekend mag worden verondersteld - aldus:

Sinds Willebrordus omstreeks 722 van Karel Martel de burcht Utrecht en later de Betuwe en het land tusschen Arnhem en Nijmegen in eigendom had ontvangen, was de grondslag voor de wereldlijke macht der Utrechtsche Bisschoppen gevestigd. Toen in 1181 de Saksische Hertogen door Keizer Frederik Barbarossa onderworpen waren, kwam Twenthe onder het wereldlijk gezag van den Duitschen Keizer. Leenman over geheel Overijssel werd langzamerhand de Bisschop van Utrecht. De Bisschoppen . die als wereldlijke vorsten tegenover Ridderschap en Steden eigenlijk weinig in te brengen hadden - beschouwden het als hun voornaamste wereldlijke taak hun leen tegen de naburige machthebbers en belagers, met name de heeren van Holland en van Gelre te beschermen en te verdedigen. Vooral de Hertogen van Gelre - we zagen het reeds bij het verhaal van den tol bij Hattum - waren behept met "das Pathos der Herrschaft", zooals Burckhardt's de middeneeuwsche heerschzucht betitelt, en als ervvijanden van den Bisschop te beschouwen, ook al wordt de Geldersche leenman in een bepaald geval door den Bisschop niet anders dan "mijn lieve neve" genoemd.

Gualterus Sylvanus, die in 1609 rector der Hoogeschool was en later burgemeester van Doesburgh is geworden, drukt in zijn Beschrijvingen van Deventer de eeuwenoude veete tusschen Gelderland en het Sticht in sappige woorden aldus uit: "Die (dat zijn de Steden) den Hertoch van Gelderlandt met die glans van hare vrijheid ende rijkdom die oogen deden schimmeren".

Doch niet alleen van buiten werden de vrede, rust en welvaart van Overijssel bedreigd. Voortdurend moest de Bisschop de machtsverhoudingen tusschen de ridderschap en de steden in evenwicht trachten te houden. Verleende hij teveel privileges aan de Steden, dan waren de ridders (ware roofridders overigens) zijn gezworen vijanden en omgekeerd joeg bevoordeeling der Ridders de Steden in het harnas. De geschiedenis van Overijssel hangt dan ook van roof, moord, verwoestingen en brand aan elkaar. "In de 13e en 14e eeuw - zegt Dr. M. Schoengen in het Overijssel-boek - was ook de hooge adel van het Oversticht zijn oorspronkelijke roeping, beschermers te zijn van zwakken en verdrukten, vergeten. De burchten en kasteelen, die langs de rivieren en hoofdhandelswegen waren verzezen ter bescherming van den reizenden en trekkenden man en vooral van de handelskaravanen, waren in sterke roofnesten veranderd. Zoo had in 1350 de bisschop Jan van Arkel met de Steden Deventer, Kampen en Zwolle een verbond gesloten om niet meer toe te laten, dat de edelen hun kasteelen zouden versterken, met uitzondering nochtans van de heeren van Rechteren en van Voorst".

Ook de Friezen moesten voortdurend in het oog worden gehouden, want ook zij sloegen met de hardnekkigheid, hun ras eigen, een begeerig oog op Overijssel. Het was voornamelijk om die reden, dat de burcht Kuinre voor den Bisschop strategisch van groot belang was.

Van een staatkundige eenheid was in het gebied van den Bisschop geen sprake en de landsheer zelve miste de middelen en vaak ook de belangstelling om orde en rust in zijn gebieden te handhaven. Vandaar dan ook, dat steden als Deventer, sterk wegens haar door den handel verkregen rijkdommen, met muren en wallen krachtig beschermd moesten worden en steeds tot aanval en verweer gereed moesten staan.

Bij de keuze van den Bisschop - waarover Ridderschap en Steden medezeggenschap hadden - ging het ook niet zoozeer om de geestelijke hoedanigheden van den Kerkvorst dan wel om zijn politieke gezindheid en om zijn dapperheid. Meermalen werden dan ook leeken tot landsheer gekozen. Zij droegen den titel van elect en lieten het geestelijk bestuur aan anderen over.

Zoo kon het geschieden, dat in 1371 op 9 Juni een aantal naar Deventer uitgeweken Domproosten van de vijf Godshuizen, die een voordracht voor de vervulling van den bisschoppelijken zetel moesten opmaken, na den dood van Joan van Dernenburg den Domproost van Utrecht, Zweder Uterloo tot zijn opvolger verkozen. Deze Zweder zal ongetwijfeld een democraat en een vechtersbaas geweest zijn. Hij kon echter lezen noch schrijven en was een bijna wereldlijk man. De niet uit Utrecht uitgeweken kanunniken verwierpen om deze reden en om zijn onwetendheid in den Godsdienst en in het kerkbestuur deze keuze en tenslotte moest Paus Gregorius XI zelfstandig in de vacature voorzien. Als 49ste Bisschop van Utrecht nam Arent van Hoorne, die zich in Rome bevond, bezit van Willebrord's bisschoppelijken stoel.

Onder Bisschop Frederik van Blankenstein, op postulaat van de Deventer Schepenen en Raden in 1394 (toen Werner Kortenhorst lid van de magistraat was) door den Paus benoemd, nam de invloed der Steden tegenover den adel en tegenover de Hertogen van Gelre sterk toe. Hij was een vorst en krijgsman van groote allure en het is waarschijnlijk, gezien zijn optreden tegen Hattum, dat Werner een zijner krijgsoversten geweest is. Talrijke roofridderlijke burchten en sloten werden door hem belegerd, verwoest en platgebrand; de Hertog van Gelre -- we zagen het reeds -- werd gebraveerd. Tot diep in Munsterland (het Bisdom omvatte een stuk van Duitschland) pacificeerde de Bisschop zijn gebied tegen de roofridders van Raasfeld en geheel Drenthé kwam weer aan het Sticht. Het waren groote tijden voor de Steden en de Schepenen en Raden van Deventer troonden op hun zetels als vorsten. In 1395 teekent de kroniekschrijver Moonen aan, dat ieder lid van den Raad een paard zou houden en daarvoor een subsidie van f 15.-- jaarlijks zou genieten. In 1410 kwam er zelfs met de Friezen, dank zij de bemiddeling der drie Steden, een duizendjarige vrede (met minder was men in die dagen niet tevreden) tot stand. Men kan spreken van de gouden eeuw der Steden, niet alleen om de militaire en politieke successen, maar ook om den bloei der wetenschap en kunst.

Na den dood van Bisschop Frederik in 1425 gevoelden de Steden en met name Deventer zich sterk en machtig genoeg om hun eigen candidaat den leek Rudolf van Diepholt, broeder van den Bisschop van Osnabrugge, tot landsheer uit te roepen tegenover den door den Paus benoemden Bisschop Zweer van Kuilenburgh.

De officieele Bisschop deed daarop in 1426 geheel Overijssel, Edelen en Burgers, kerkelijken en wereldlijken in den ban. Tegen dat vonnis kwamen de Staten in beroep bij den Pauselijken Stoel.

Van deze twist maakte de Hertog van Gelre gebruik om het Sticht Utrecht met rooven, plunderen en branden te plagen en wederkeerig lieten de Stichtenaren zich tegenover de Veluwe niet onbetuigd.

De broederstrijd in het Sticht had nog tot gevolg, dat de kanunniken van Bethlehem, van Windesem en Agnetenburg, alsmede de Fraters of Broeders des gemeenen levens, zich in ballingschap begaven, omdat zij weigerden gevolg te geven aan den eisch van Rudolf van Diepholt en de Staten van het Gewest om een algemeen concilie te houden.

In 1431 heeft Paus Martinus V Rudolf van Diepholt met zijn aanhangers en in het bijzonder de steden Utrecht, Deventer, Kampen en Zwolle van ketterijen verdacht verklaard en heeft allen handel, koopmanschap, omgang en gesprek met haar en allen menschelijken troost aan haar bij een openbare bul verboden. De Steden hielden echter voet bij stuk en wonnen tenslotte het pleit. In Januari 1432 heeft n.l. Paus Eugenius IV allen, die door Zweer van Kuilenburgh in de ban gedaan waren, daaruit ontslagen en weer in den schoot der Kerk opgenomen.

In hetzelfde jaar werd als Postulant Rudolf van Diepholt na de afzetting van Zweer tot 52sten Bisschop van Utrecht, tot Priester en vervolgens tot Bisschop gewijd.

Het strijdtoneel verplaatste zich tijdens Rudolfs bestuur opnieuw naar het eigen huis. Deventer kan het niet verdragen, dat Kampen in 1448 een houten brug over den IJssel sloeg.

Tevoren in 1443 was aan de Hollanders het verblijf binnen Deventer ontzegd.

Na den dood van Rudolf in 1455 ontbrandde opnieuw de strijd over de bisschoppelijke opvolging. De Paus had n.l. David van Bourgondië, den lateren kloosterhervormer, op den Utrechtschen bisschopszetel verheven. De Steden weigerden hem te erkennen en voerden als bezwaar tegen hem aan, dat hij een bastaard was. Zij kozen den Domproost Gijsbert van Brederode tot Landsheer en tot Bischof, waarop Davids broeder, de Hertog Filips van Bourgondië, Deventer belegerde. De stad werd echter dapper verdedigd, onder anderen door de vele daar woonachtige studenten en verder door Groningsche en Westfaalsche hulptroepen. Dit succes belette echter niet, dat Deventer den vromen en strengen David tenslotte moest erkennen en hem met de gebruikelijke praal inhuldigde.

Intusschen naderde met rassche schreden het tijdstip, waarop de opperste landsheer, Maximiliaan van Oostenrijk en zijn opvolgers, het feudale stelsel, dat zich inwendig reeds volkomen had overleefd, den nekslag gaven zouden. Hoe wanhopig de Steden zich daartegen met een beroep op hun eeuwenoude privilegiën ook verzetten, Maximiliaan en later Karel V tastten door. De overgang van de 15de naar de 16de eeuw kenmerkte zich opnieuw door strooptochten en oorlogen tusschen het Sticht en Gelre. Luwde de officieele oorlog, dan trokken afgedankte soldaten al roovend, moordend en brandstichtend het ongelukkige platteland van Overijssel en de Veluwe af. Opnieuw werd in 1518 Deventer door den Hertog belegerd, maar dank zij de dapperheid van de 600 in de stad woonachtige studenten moest hij onverrichterzake terugtrekken.

De grootste ramp, welke de Steden zich op den hals konden halen, was wel, dat zij het onderling aan den stok kregen. Dat geschiedde omstreeks dezen zelfden tijd. De oorzaak was - als steeds - de handelspolitiek, d.w.z. de tolrechten op den IJssel. Kampen had een tolrecht van de schepen, die over den IJssel voeren. Zwolle had daarvan geen last, doordat het langs het Zwarte Water, na de bedijking, een verbinding met de open zee had verkregen. Het gevolg was echter, dat ook de schippers uit Westfalen, Saksen, Luik en andere steden, het Kampensche tolrecht omzeilden. Op 4 Maart 1512 besloten Raad en Gezworenen van Kampen ook tol te heffen van alle schepen, die over Genemuiden naar en van de Zuiderzee voeren. Gevolg: oorlog tusschen Kampen en Zwolle. Toen Zwolle door den Bisschop in het ongelijk was gesteld en Deventer tevergeefs getracht had te bemiddelen, haalde Zwolle den aartsvijand der Steden, n.l. Karel, Hertog van Gelre, in het geding en den duivel in huis.

Reeds in het jaar 1516 knooptende Roomsche Koning Maximiliaan van Oostenrijk en Koning Karel van Spanje met den van alle macht beroofden Bisschop Frederik van Baden (in 1496 tot 56ste Bisschop gekozen) onderhandelingen aan, "rakende den afstand en de overdracht van zijn Bisdom nog tijdens zijn leven". Het zou echter nog tot 1528 duren, voordat aan het wereldlijk gezag der Utrechtsche bisschoppen definitief een roeuloos einde kwam. De 12 daartusschen liggende jaren, toen Mr. Derick Kortenhorst kanunnik en vicaris van Lebuinus en Provisor van het Heilige Geest Gasthuis was, kenmerkten zich door een strijd van allen tegen allen. In 1517 legde Bisschop Frederik van Baden zijn waardigheid neer en droeg deze over aan Filips van Bourgondië, die dit ambt voor Koning Karel van Spanje als 57ste Bisschop van Utrecht aanvaardde.

Tevorgeefs trachtte Karel V de Ridderschap en de Steden tot een wederzijdsche verbintenis "tegen alle vijanden" over te halen. De Steden bleven de illusie koesteren zichzelf te kunnen redden en vreesden niets meer dan de Danaërs, ook al brachten ze beloften en geschenken. In 1520, tijdens den oorlog tusschen Kampen en Zwolle, kwam de Hertog van Gelre opnieuw in actie. De broederstrijd bereikte zijn hoogtepunt. De Gelresche Hertog sloeg in 1521 het beleg voor Deventer en richtte tegenover de Stad twee blokhuisen, Altena en Kijk in de Pot, op en beschoot van daaruit de vesting. Intusschen woedde bij Elburg de veldslag tusschen de Overijsselschen en de Gelderschen. Karel's krijgsoverste, de beruchte Maarten van Rossum, bleef overwinnaar, op welk gerucht in Deventer een opstand uitbrak. Het raadhuis werd geplunderd en de Raad "verzet". Door het kloekmoedig optreden van den Cameraar Peter van Mouwijk werd echter de opstand bedwongen en de Magistraat in haar rechten hersteld. De in 1482 door de Deventenaren over den IJssel geslagen brug werd door den Hertog aan den Veluwschen kant afgebroken.

De vrede van Zutphen, door den Bisschop in 1522 aanvaard, bracht Overijssel op den bodem der diepste vernedering. In den nood vonden de Steden elkaar opnieuw over alle handelspolitieke geschillen heen.

Intusschen had Bisschop Filips van Bourgondië in 1524 het moede hoofd ter ruste gelegd. Zijn opvolger, Hendrik, Paltsgraaf van den Rijn en Hertog van Beieren, beklom als 58ste Bisschop den troon. Hij zou de laatste leenheer van het Sticht zijn. Zijn eerste daad was de vrijheid van het Sticht voor 50.000 goudgulden van den berooiden Hertog van Gelre te koopen. Deventer werd voor een bedrag van 3333 gulden aangeslagen, maar was niet in staat deze som uit normale belastingen en heffingen op te brengen.

Er bleef niets anders over dan een greep te doen in de kassen der charitatieve en godsdienstige instellingen.

In 1527 heeft Bisschop Hendrik, geen kans ziende om zijn bisdom te behouden, de wereldlijke heerschappij van zijn Sticht te Schoonhoven aan Keizer Karel V als Hertog van Brabant en Graaf van Holland overgedragen en in het volgende jaar werden Ridderschap en Steden van haar eed aan den Bisschop ontslagen en aanvaardde zij den Vorst als Erf- en Landheer en werd hij in den persoon van den Frieschen Stadhouder Schenk van Toutenburg ingehuldigd.

Deze overdracht had tot onmiddellijk gevolg, dat de Gelderschen overal verslagen werden en ook de blokhuisen van Deventer in panischen schrik in den steek lieten. Van de afbraak dezer "bunkers" liet de Magistraat de Stadswaag bouwen. Als hoon aan het adres van den Hertog werden in den gevel schimpbeelden op den ervvijand gehouwen en onder anderen ook een met een narrenkap versierden kop, die in een pot kijkt, aangebracht. In 1532 moesten deze schimpbeelden op hoog bevel verwijderd worden en bovendien mocht Deventer als straf voor de aangedane beleedigingen geen brug over den IJssel meer slaan. Dat was een der vredesvoorwaarden, waarin Karel V zijn naamgenoot van Gelre tegemoet was getreden.

Niet alleen in politiek opzicht was de glorie van Deventer en de twee andere hoofdsteden van het Oversticht getaand. De uitputtende oorlogen en de opkomst van Holland als handelscentrum hadden de economische basis der Steden ondergraven.

De kroniekschrijver Moonen noteert voor het jaar 1530:
"Waren op Valentijns dagh de Stadts middelen zoodaenigh gekrompen, dat noch de Heeren noch de Dienaers hunne jaerlijksche belooningen konden ontvangen".

Nauwelijks waren de binnenlandsche twisten geëindigd, of nieuwe en nog meer funeste kondigden zich aan. De economische ellende en de verwildering der zeden gaven het aanschijn aan een monsterachtig, misdadig en allerwalgelijsst communisme, n.l. dat der wederdoopers. Troepen paupers, mannen, vrouwen en kinderen, trokken door het land, plunderend, vernielend en brandstichtend. Van stad tot stad opgejaagd, groeide hun aanhang. Zij bedreigden de orde en niets was voor hun schennende handen veilig. Plakkaten werden alom tegen hen uitgevaardigd, velen werden terechtgesteld, maar hun invloed bleef toenemen. Een sociale revolutie was in vollen gang. Zooals zoo dikwijls beperkte deze geestelijke besmetting zich niet tot de onderste lagen der bevolking, ook intellectuelen werden erdoor aangetast. Speciaal in Deventer waren tal van intellectuelen en maatschappelijk hooggeplaatsten, zelfs regeeringspersonen, zooals de Burgemeester der Stad, overtuigde Anabaptisten x).

Ik zal de geschiedenis der Reformatie in Overijssel niet in bijzonderheden schetsen en alleen de hoofdpunten vermelden. Geheel in de lijn van de geschiedenis van ons land waren ook in dit tijdsgewricht politieke macht en godsdienst ten nauwste met elkaar verbonden. Waar Spanje het roer in handen had, werd de Katholieke godsdienst beschermd en het protestantisme onderdrukt en omgekeerd werd het Katholicisme en zijn aanhangers met alle middelen ten onder gebracht, zoodra de Staatschen het overwicht veroverden.

In het algemeen kan men zeggen, dat Overijssel uit vrijen wil nooit voor de Reformatie vatbaar is geweest. Zoo is het bijv. kenmerkend, dat de groote beeldenstorm van 1566 aan Overijssel vrijwel ongemerkt is voorbijgegaan.

"Eerst in 1572 hebben de Staatsche troepen bij de verovering van Kampen op schandelijke wijze gebeeldstormd, terwijl eerst in 1580 de kerken en kloosters werden geplunderd en geschonden door inheemsche nieuwgezinden, vooral der Calvinisten, ook in ons gewest". (Schoengen, blz. 557).

Ook heeft Overijssel zich formeel nimmer bij de Unie van Utrecht aangesloten. Toch kwam de politieke macht geheel en uitsluitend in handen der Hervormden. In 1580-95 kwam het verbod van uitoefening van den Katholieken Eeredienst en het verbod van het bekleeden van ambten door Katholieken.

In 1578 zal Kampen ongeveer 12.000 zielen geteld hebben. Van dit aantal waren 580 in de ledenlijst der Hervormde Kerk ingeschreven. Ook toen reeds bleek het mogelijk, dat een kleine minderheid, door de Staatmacht ondersteund, in staat is de overgrote meerderheid van andersgezinden te onderdrukken en te vernederen. Laat mij tot besluit nog eenige alinea's mogen overschrijven uit het artikel van Dr.M.Schoengen, voorkomend in het boek Overijssel.

"Als wij hierbij bedenken, dat ongeveer dezelfde verhoudingen ook in Deventer en Zwolle gevonden werden en dat vele der voornaamste geslachten van de burgerij en vooral de invloedrijkste leden der Ridderschap, zooals de Van Voorsten en de Van Rechterens, of Katho-

x) Zie verder Dr.Schoengen, blz. 549.

liek zijn gebleven of eerst in den loop der 17de eeuw tot den Hervormden godsdienst overgingen, dan valt de afzijdigheid van Ridderschap en Steden ten opzichte van de Unie van Utrecht gemakkelijk te verklaren.

Maar dan wordt ook duidelijk, welke groote beteekenis de Staatsche legers hebben gehad aan de omvorming van de katholieke in de hervormde overheid en voor de hervorming van ons gewest, ook in godsdienstig opzicht.

En dan ook begrijpen wij de reden van verzet van Prins Maurits tegen het XII-jarig Bestand: "de krachtigste reden is, dat Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Utrecht, meerendeels roomschgezind, in de Unie slechts getreden door geweld, niet anders dan door geweld er in zullen blijven", schreef hij aan Hendrik IV van Frankrijk

De staatkundige omwenteling in Staatschen en in Calvinistischen geest vond plaats in het laatste kwart der 16de eeuw; de godadienstige en kerkelijke afval van de katholieke kerk door het overgrootste deel der bevolking dateert van nu tot einde 16de eeuw".

Uit het voorgaande zal wel duidelijk geworden zijn, dat ook in het ver verleden vrede eer uitzondering dan regel is geweest en dat aan vrede, rust en bestaanszekerheid veel heeft ontbroken. Behalve deze rampen waren er nog twee andere, waartegen wij in de Litanie van Allerheiligen bidden: "van pest, oorlog en hongersdood, verlos ons. Haer!"

De pest maakte in de late middeleeuwen in massa slachtoffers. We weten, dat ook Geert de Groote in 1384 aan die ziekte gestorven is. Gezien de hygiënische toestanden is het optreden van de pest in een watterijke, door wallen en grachten omsloten stad geen wonder. Na 1384 vermeldt de kroniekschrijver een pestepidemie in 1398, toen dagelijks 20 tot 30 dooden begraven werden. In 1421 woedde de pest opnieuw binnen de veste. In 1438, 1458, 1483 en 1492 staat wederom het uitbreken van een zware pest opgeteekend.

Ook kwamen door misoogst of door stagnatie in den internationalen handel tengevolge van oorlogen en burgerwisten herhaaldelijk hongersnooden voor. De prijzen van rogge stegen tot ongekeende hoogte en maatregelen tegen prijsopdriving waren toen onbekend, althans niet efficiënt.

De pestplaag van 1438, welke drie jaren aanhield, ging gepaard met een grooten watervloed, waardoor de oogst mislukte, zoodat een mud rogge, gelijk ook een viertel tarwe een zwaren Engelschen nobel kostte.

Ook in 1492 ging een verwoestende pest, die zich over de landen langs Rijn en IJssel uitstrekten, gepaard gaande met een groote duurte, welke kort daarop gevolgd werd door een catastrophale prijsdaling. Deze laatste bijzonderheid zou er op kunnen wijzen, dat speculeerende hamsteraars tijdens de schaarschte de voorraden hadden vastgehouden en zelf de dupe zijn geworden van hun berekeningen.

Wij nemen nu afscheid van het oude Deventer en begeven ons in gedachte naar het platteland ten Noorden der stad, waar we in het oude Raalte weldra onzen familienaam weer zullen ontmoeten. Hoe en waarom de uittocht der Katholiek gebleven Deventer aristocratie plaats greep, wordt in het volgend hoofdstuk verhaald.

=====O=====